

SPINOZA EN ZIJN KRINGEN

Lezing door Henri Krop op 3/11/2024 in de OBA bij het festival

Amsterdam: bevrijdend denken van Spinoza tot nu

1. Het beeld van Spinoza door de eeuwen heen

De negentiende eeuw zag Spinoza als de profeet van een nieuwe tijd. Zo werd in 1837 in een geromantiseerde biografie over de Haagse filosoof gezegd, dat Spinoza gekomen was om de verlosser van de mensheid te worden. Zijn visioen van een samenleving waarin liefde alle mensen verbindt, plaatste hem buiten de maatschappij van zijn dagen en zou hem gehaat hebben gemaakt bij alle onverlichte autoriteiten en machthebbers. Het was dan ook zijn lot om in eenzaamheid te leven. Minder literair en meer filosofisch geformuleerd vinden we dit beeld bij de Duitse denker Hegel aan het begin van de eeuw. Ook Friedrich Nietzsche zag Spinoza als een kluizenaar. Ten diepste voelde hij zich verwant met deze denker, die hij als een van zijn weinige voorgangers beschouwde. Niet alleen bestond er een diepgaande overeenkomst tussen hun beider opvattingen, maar meer nog zouden zij verwant zijn vanwege het maatschappelijk isolement waarin zij verkeerden door de normen van de massa te verwerpen.

Aan dit beeld van een eenzame denker, die zijn tijd ver vooruit was is, kwam geleidelijk een einde met een biografie van Spinoza uit 1896 geschreven door de neerlandicus en vrijdenker Meinsma. De titel is *Spinoza en zijn kring, historisch-kritische studiën over Hollandsche vrijgeesten*. Sindsdien legt men een verband tussen diens leven en werk aan de ene kant en de intellectuele en maatschappelijke debatten van de zeventiende eeuw. Na de reformatie ontstonden volgens Meinsma groepen ‘vrijgeesten’, dat wil zeggen mensen die de vrijheid

opeisten voor zichzelf te denken en zich niet langer wensten te storen aan het gezag van kerkelijke autoriteiten. Zij zochten elkaar op en in dit milieu werd Spinoza na zijn ban opgenomen en ontstond zijn filosofie.

2. *Kringen rond Spinoza*

Meinsma moet op het idee dat er een echte kring van mannen rond Spinoza heeft bestaan, gekomen zijn door een ontdekking van Johannes van Vloten, de grote propagandist van Spinoza. In de jaren vijftig van de negentiende eeuw had hij in de archieven van het weeshuis der doopsgezinden de originelen van twee brieven ontdekt, die in de *Opera Posthuma* in gekuiste vorm zijn opgenomen. De uitgevers van Spinoza's werk hebben immers alle mededelingen van persoonlijke aard weggelaten om de correspondenten van Spinoza niet in moeilijkheden met de autoriteiten te brengen. Dit gebeurde ook met een brief van Simon de Vries aan Spinoza uit 1665. Weggelaten in de *Opera Posthuma* is het volgende:

Meinsma leidt uit dit fragment het bestaan van een 'vriendenkring' af die geregeld samen kwamen en vaste leden telde. Dat waren dan Simon Joosten de Vries, Pieter Balling, Jarig Jelles, Lodewijk Meyer, Johannes Bouwmeester, Adriaan Koerbagh, Jan Rieuwertsz. en misschien ook Jan Pietersz Beelthouwer. In Meinsma's biografie valt daarom als vanzelf het accent op deze Amsterdamse kring rond Spinoza. Later onderzoek heeft ons echter geleerd dat al deze 'vrienden' van Spinoza elkaar waarschijnlijk in werkelijkheid nooit ontmoet hebben en dat Spinoza het middelpunt vormde van een groot aantal verschillende en van elkaar losstaande netwerken. Er is daarom geen enkele reden het woord 'kring van Spinoza' in het enkelvoud te gebruiken en alleen voor Amsterdam te reserveren.

Want Spinoza had ook in Den Haag, waar hij als we Voorburg erbij mogen nemen de laatste veertien jaar van zijn korte leven heeft gewoond, netwerken van vrienden en kennissen om zich heen. Hij was geen eenzame kluizenaar. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat hij in 1665 als recente Voorburger een verzoekschrift voor een groep leden van de plaatselijke gereformeerde heeft opgesteld. Deze anekdote uit Spinoza's leven is gebruikt in de recente Spinoza film van Robin Lutz *Spinoza een vrije denker*.

Een vroege biograaf, de Lutherse predikant Johannes Colerus schreef in het begin van de 18de eeuw dat Spinoza 'in 's Gravenhage vele vrienden, zo onder Militaire, als andere personen van stant en aanzien, maakte'. Hij vermeldt niet, wie dat waren, maar blijkens de Briefwisseling van Spinoza had hij bijvoorbeeld geregeld contact met Christiaan Huygens. Hij schrijft bijvoorbeeld aan Oldenburg, de secretaris van de Royal Society, dat de wetenschapper 'geheel in het beslag genomen werd door het slijpen van optische glazen'. Niet dat we Huygens 'een vriend' van Spinoza kunnen noemen, alleen al niet vanwege het standsverschil. Dat geldt ook voor Johan de Witt, die met Spinoza over wiskunde contact zouden hebben gehad.

Nog een kring in Den Haag werd gevormd door protestantse vluchtelingen uit Frankrijk die Spinoza bewonderden. Uit deze kring komt een biografie van Spinoza voort die kort na de dood van de wijsgeer geschreven is en de vertaler van de *Tractatus theologico-politicus* in het Frans, die door een ontmoeting met Spinoza van zijn orthodox calvinisme bevrijd zou zijn. Deze vertaling geeft er blijk van dat de vertaler de aantekeningen kende, die Spinoza in zijn handexemplaar had opgenomen ter voorbereiding van een herziene druk van het Theologisch-Politiek Traktaat. Het belangrijkste contact van Spinoza in Den Haag was echter met Abraham Johannes Cuffeler. Niet zozeer vanwege het feit dat hij te boek staat als 'Spinoza's

beste vriend', maar vooral doordat hij in 1684 bij Spinoza's uitgever Rieuwerts een boek liet verschijnen dat een filosofie voorstaat op spinozistische grondslag.

Het onderzoek naar de kring van Spinoza kwam zo'n veertig jaar geleden in een stroomversnelling. Een resultaat is dat Jonathan Israel in zijn boeken over de radicale Verlichting als vanzelfsprekend op de bijdrage van Spinoza's vrienden aan de vroege verlichting wijst en hoofdstukken aan Spinoza's leraar Van den Enden, de gebroeders Koerbagh en Lodewijk Meijer wijdt. Hun werken zijn de afgelopen jaren in ver- en hertalingen beschikbaar gekomen niet alleen voor de geleerden, maar ook voor alle geïnteresseerden. Dit jaar is daar een vertaling van Cuffelers boek aan toegevoegd. Voor dat ik daar nader op inga nog een paar woorden over het historisch en actuele belang van dergelijke kringen rond Spinoza.

3. Het belang

Drie dingen vallen in het weg gelaten fragment uit de brief van Simon de Vries aan Spinoza op: 1. De discussie in het collegium vindt plaats op voet van gelijkheid tussen de leden, want zij lezen en bespreken Spinoza's *Ethica* in wording niet in overeenstemming met de maatschappelijke status. Ook in andere kringen tijdens de Verlichting, waar men over ethische en levensbeschouwelijke vragen discussieerde, zoals bij de Vrijmetselarij probeerde men het debat door maatschappelijke status niet te laten beïnvloeden. 2. Bij onduidelijkheid wordt de kwestie aan Spinoza voorgelegd, die nadere toelichting geeft, maar niet het debat door zijn autoriteit wil beslissen, want hij wacht hun oordeel af en pas als allen overtuigd zijn eindigt de discussie. 3. Deze bijeenkomsten hebben een politiek-religieus doel, want Spinoza's vrienden willen de waarheid kunnen verdedigen tegen 'bijgelovige godsdienstigen en christenen'. Wie dat zijn laat Simon de Vries in het midden, maar Spinoza zal enkele jaren

later in het begin van het Theologisch Politiek Traktaat duidelijk maken dat bijgeloof tot uiting komt in haat, tweedracht en scheuring en verlies van de deugden van het oorspronkelijke christendom: liefde, vrede en trouw. Spinoza's strijd tegen bijgeloof is een belangrijk onderdeel van zijn bevrijdend denken, maar in tegenstelling tot de Franse *philosophes*, koestert Spinoza niet de hoop dat het bijgeloof ooit definitief uit te roeien is. Hoe belangrijk bevrijdend denken ook is, het vormt geen recept voor een utopisch Rijk der Vrijheid.

Vele vrienden van Spinoza uit Amsterdam, zoals Simon de Vries en Jarig Jelles hadden banden met de beweging der collegianten. Zij waren vergaderingen zonder autoriteit gewoon, want als gevolg van de synode van Dordt waren in 1619 hun predikanten afgezet, zodat zij al langer noodgedwongen bijeenkwamen zonder de autoriteit van een dominee. In een breder perspectief vormden de collegianten een bijzonder geval van een algemene ontwikkeling, die tot het ontstaan van een samenleving die zichzelf organiseert zonder de leiding van de kerk of de staat en daarmee van vitaal belang is voor de huidige maatschappij. Deze zogenoemde burgerlijke samenleving kenmerkt zich doordat weliswaar een hele maatschappij omvat, maar los staat van de politiek en niet onderworpen is aan staatscontrole, zoals we hier op dit Spinozafestival. De oorsprong van dit idee ligt in de renaissance, toen men ging spreken over de Republiek der letteren. Hiertoe behoorden de geleerden en wetenschappers omdat zij een gemeenschap zouden vormen los van de staat waarin zij leefden. In navolging van Erasmus beschouwden zij zich als wereldburgers, die elkaar als broeders en gelijken tegemoet moesten treden en waar afkomst en geloof geen rol mochten spelen. Het burgerschap stond open voor allen die de waarheid en wetenschap wilden dienen. Dit ideaal vervulde in het door godsdienstoorlogen geteisterde vroegmoderne Europa een belangrijke rol om de wetenschappelijke communicatie over de religieuze scheidslijnen mogelijk te blijven maken.

Contact onderhield men in eerste instantie vooral via brieven, zoals we ook bij Spinoza zien. Zijn correspondentie neemt dan ook, zoals ook bijvoorbeeld bij Descartes en Leibniz een belangrijke plaats in zijn Verzameld werk in. Spinoza en zijn gesprekspartners herinnerden elkaar aan de gedeelde waarden van oprechtheid, vrijmoedigheid, vriendschap en openbaarheid, dat wil zeggen de noodzaak gedachten aan het oordeel van het publiek voor te leggen mits dat zonder te veel risico mogelijk is. Voor een zinvol gesprek tussen geleerden is kritiek noodzakelijk, maar wel een kritiek die geen afbreuk doet aan elkaars waardigheid. Men moet zo gebruik maken van ieders vrijheid tot filosoferen, dat de waarheid tevoorschijn komt.

Tijdens Spinoza's leven doet zich verder een belangrijke verschuiving voor in de Republiek der letteren. Waar eerst alleen 'geleerden' in strikte zijn als burger van deze republiek werden beschouwd, konden laten ook alle geïnteresseerden toetreden. Zo richt zich Descartes in zijn *Discours de la Méthode* zowel tot onderzoekers als tot het publiek dat wil delen in hun resultaten. De logische stap is de oprichting van tijdschriften die eerder gericht zijn op het verspreiden van kennis op gedachtewisseling, zoals de briefwisseling. Aangezien het algemene publiek, zoals ook de leden van Spinoza's kring veelal geen Latijn kende, is het goed mogelijk dat zij over een Nederlandse vertaling van de *Ethica* debatteerden. Dat zou niet vreemd zijn, want de kring van Spinoza in Amsterdam had er even eerder voor gezorgd dat het Verzameld werk van Descartes in zijn geheel in het Nederlands vertaald is. Zo hebben zij niet alleen bijgedragen aan het verspreiden van de Verlichting, maar ook ervoor gezorgd dat het ideaal van het burgerschap van een ideale Republiek der letteren maatschappelijke werkelijkheid kreeg in de burgerlijke samenleving.

4. Abraham Cuffelers pleidooi voor Spinoza

Wie had de moed om in 1684 onder de eigen naam een openlijk spinozistisch geschrift te publiceren zes jaar nadat Spinoza's werken door de autoriteiten alom in Europa waren verboden? Abraham Cuffeler was de zoon van een officier in dienst van de Franse koning Lodewijk XIII, van een regiment dat in Den Haag gelegerd was. In 1637 werd hij in deze plaats geboren maar na 5 jaar verhuisde Abraham met zijn ouders naar de familie ververij in Hulkestein. In Utrecht doorliep hij de Latijnse school. De academische opleiding begon in 1655, toen hij zich als student aan de universiteit van Utrecht inschreef. Het kan dat hij daar de radicale denkers en mogelijke vrienden van Spinoza, Adriaan en Johannes Koerbagh, ontmoet heeft voordat deze broers in 1656 naar Leiden gingen. Cuffeler zelf schreef zich op 1 maart 1657 in Leiden in en hij andere vrienden van Spinoza ontmoet kan hebben, zoals Lodewijk Meijer en Johannes Bouwmeester. Hoelang hij in Leiden bleef is onbekend. Zijn naam komt verder in geen disputatie of ander academisch werkstuk voor. Vermoedelijk had Cuffeler tijdens zijn studie geen enkele wetenschappelijke ambitie.

Op 7 mei 1667 legde hij de eed af als advocaat aan het Hof van Holland. De familie Maes behoorde niet alleen tot de Haagse elite, maar was ook een verstokt aanhanger van de Staten Partij en Johan de Witt. Na diens gewelddadige dood kwam Cuffeler als advocaat in Den Haag niet meer aan de bak en hij vertrok naar Utrecht. In 1684 is hij benoemd tot marineraad van Brandenburg en uiteindelijk tot vice-president van de Brandenburgs-Afrikaanse Compagnie te Emden. In 1692 werd hij overgeplaatst naar Koningsbergen, de hoofdstad van Pruisen. Twee jaar later stierf Cuffeler in Middelburg. Zijn vrouw hertrouwde en is in 1727 in de buurt van Koningsbergen begraven.

Het is aannemelijk dat Cuffeler en Spinoza elkaar pas in Den Haag leerden kennen. Beiden zijn in dezelfde tijd naar de hofstad verhuisd. Zij woonden in hun Haagse tijd dicht bij elkaar, zodat zij elkaar op straat tegen het lijf hebben kunnen lopen. Ook is het mogelijk dat zij via de

staatsgezinde netwerken in contact zijn gekomen. Hoe dit ook zij, het resultaat kennen we: een vuistdik boek vol filosofie in de geest van Spinoza.

Met de titel *Beginselen van de pantosophiae*, verwijst de Haagse vriend van Spinoza naar Descartes' *Principia philosophiae* (1644) en de daarin uitgewerkte conceptie van filosofie en wetenschap. Het Latijnse woord '*pantosophia*' en de variant '*pansophia*' betekenden in de zeventiende eeuw beide hetzelfde, namelijk een alomvattende wetenschap van alle dingen, zoals de filosofie vanouds was. Beide graecismen duiken in het begin van de eeuw op, toen religieuze en filosofische hervormers een alternatief zochten voor het woord filosofie, dat besmet was geraakt door de scholastiek en het autoriteitsgeloof aan Aristoteles.

De befaamde onderwijshervormer Amos Comenius gaf het woord een ander accent. Pansofie staat naar hij meende niet alleen voor een wetenschap van alles, maar ook voor een weten van alle mensen, dat wil zeggen een wetenschap waar ook gewone mensen over kunnen beschikken. Zo richt ook Cuffeler zich nadrukkelijk tot alle mensen die vrij zijn en niet slaafs denken. Dit zijn mensen die oordelen op basis van hun eigen *conscientia*, wat volgens Cuffeler een onfeilbaar kenvermogen is waar ieder mens in principe over beschikt. Aan deze altijd bruikbare maatstaf heeft hij zelf al zijn oordelen getoetst en Cuffeler dringt er bij alle lezers op aan om hetzelfde te doen. Ook maakt hij gebruik van verhelderende schema's, die de geïnteresseerde lezer de verklaringen aanschouwelijk maken.

Cuffelers *Principia* bestaat uit drie delen. Het eerste deel is een logica, het tweede deel gaat de wiskunde, want de weg naar de alomvattende filosofie loopt volgens de Haagse spinozist via de wiskunde, want 'zonder de hulp van de mathesis te gebruiken, kan niemand tot de algemene kennis van de menselijke wetenschap komen' en vervolgt met sterrekunde. Het laatste deel gaat over fysica.

In het befaamde begin van het derde deel van de *Ethica*, dat over de menselijke emoties gaat, zegt Spinoza de menselijke handelingen en begeerten te willen behandelen als betrof het een vraagstuk van lijnen, vlakken of lichamen. Dat menselijke handelingen als natuurkundige verschijnselen te beschouwen zijn, valt te begrijpen, maar zijn ze te vergelijken met lijnen en vlakken? Dit veronderstelt een bijzonder nauwe relatie tussen wis- en natuurkunde. Hoe is de aanname van zo'n band te rechtvaardigen? De Italiaanse wetenschapper Galileo Galilei gaf het volgende metafysische antwoord. Hij zei dat de taal waarin de natuur geschreven is, de taal is van de wiskunde is, omdat God bij de schepping in de taal van de wiskunde heeft gesproken. Cuffeler geeft echter een andere oplossing en gaat daarbij uit van Spinoza's leer van de ene substantie tegenover de modi. Kenmerkend voor de veranderlijke modi, ofwel de natuurverschijnselen is beweging. Alles in de natuur om ons heen beweegt en verandert en als we de wetten van de beweging kennen kunnen we alle verschijnselen begrijpen en verklaren. Cuffeler meent echter ook dat beweging niet alleen de grondslag vormt van de natuurlijke dingen maar ook de basis is van de wiskunde. De wiskunde heeft geen betrekking op een eeuwige ideale wereld, zoals Plato dacht, maar de meetkundige figuren zijn net als de fysische lichamen veranderlijk en het product van de beweging. Deze laat zich in de meest eenvoudige vorm beschrijven als de verplaatsing van een punt A naar B, omdat het voor de aard van de beweging niet uitmaakt wat beweegt: bijvoorbeeld lood of veren. Ook kunnen we in de sterrekunde afzien van de grootte van een hemellichaam om de beweging te beschrijven. Verder is om de beweging te bepalen niet alleen de richting van belang, maar ook de snelheid. Deze grootte is niet absoluut, maar relatief en wordt bepaald door de vergelijking met andere snelheden die haar groter, kleiner of gelijk maken. Met deze verhoudingen van grootte weet de rekenkunde wel weg. Dit geldt ook voor de derde faktor die volgens Cuffeler die we moeten kennen om de beweging der dingen te begrijpen: de kracht. Deze kracht van

ieder ding is niet een onveranderlijk wezen, maar net als Spinoza's *conatus* veranderlijk. Zij wordt bepaald door de verhouding tussen de kracht van een lichaam en de omheen liggende dingen en in die vorm is zij druk, dat wil zeggen een andere verschijningsvorm van de substantie. Net als de eerdergenoemde aspecten van beweging is zij meetbaar, dat wil zeggen volledig te beschrijven in termen van de wiskunde.

De logica in het eerste deel kent de sinds Aristoteles gebruikelijke opbouw in vijf delen: Ten eerste de naam, dan de propositie, vervolgens het syllogisme dan de drogreden ofwel de redeneerfouten en uiteindelijk de methode. Met dit schema gaat Cuffeler vrij om en hij neemt elke gelegenheid te baat om Spinoza ter sprake te brengen en de critici van Spinoza van repliek te dienen. Hij noemt hen 'kwaadaardig' en als ze bijvoorbeeld spreken over een schepping van de wereld uit het niets weten ze niet wat ze zeggen. De *Ethica* ziet Cuffeler als een gouden werk dat nooit zal vergaan. Cuffeler put echter ook vrijelijk uit andere bronnen dan Spinoza, waarvan Hobbes het belangrijkste is. Van hem neemt hij over dat redeneren een bijzondere vorm van rekenen is, zodat de logica eigenlijk een tak van de wiskunde is. Dit vergroot de status van de wiskunde nog meer: zij is niet alleen de sleutel tot onze kennis van de natuur, maar ook van het denken. Het belangrijkste wat Cuffeler overneemt is de leer van de ene substantie. De definitie van de substantie als een zijnde dat zelfstandig bestaat is 'door allen aanvaard'. De aristotelici beschouwen echter ten onrechte de zon, de maan, de aarde, deze boom, deze steen enzovoort ten onrechte als substanties, want het is zonneklaar dat individuele dingen op zichzelf kunnen bestaan. Cuffeler gebruikt het tweede deel van Spinoza's definitie van de substantie, namelijk 'iets wat door zichzelf wordt begrepen', om te bewijzen dat er slechts een substantie bestaat. Er bestaat namelijk een fundamenteel verschil bestaat tussen primaire en secundaire concepten: een primair begrip veronderstelt niet een ander begrip, terwijl in secundaire concepten altijd andere begrippen besloten liggen. Een

driehoek bijvoorbeeld is opgebouwd uit de begrippen ‘drie’, ‘hoek’ enzovoort. Behalve het primaire concept van ‘een zijnde dat oneindig volmaakt is en uit een oneindig aantal attributen bestaat, waarvan een ieder het wezen ervan oneindig tot uitdrukking brengt’ – dit is bijna letterlijk Spinoza’s definitie van God – is elk andere begrip secundair. Dit betekent dat Cuffeler het bestaan van slechts één substantie erkent, terwijl alle andere dingen *modi* zijn, die met secundaire concepten worden begrepen en niet echt bestaan. Deze overtuiging dat de werkelijkheid slechts uit een substantie bestaat, die we daarom ook God kunnen noemen, zodat alle dingen slechts schijnbaar daarvan onafhankelijk bestaan en kunnen worden begrepen is de belangrijkste overeenkomst tussen Spinoza en Cuffeler.

Spinoza en zijn vrienden waren het niet over alles eens. In tegenstelling tot Jarig Jelles en Pieter Balling, maar net als de Koerbaghs en Spinoza, ziet Cuffeler bijvoorbeeld geen wegen om het christendom te zuiveren van onredelijke elementen. Hij is dan ook geen ‘christelijke spinozist’. Sarcastisch merkt hij op dat niemand ooit een christen verboden heeft ‘iets langs natuurlijke weg te weten en het tegendeel godsdienstig te geloven’. De dreiging met straffen in de hel bijvoorbeeld is alleen een politiek instrument, want het is volstrekt in strijd met de rede om te veronderstellen dat de ziel na de dood, wanneer de eenheid van lichaam en geest ontbonden is, nog lichamelijke straffen kan ondergaan. De hel is niet meer dan een mythe, die bedoeld is om de gelovigen angst aan te jagen, net als de kinderen gehoorzaamheid wordt geleerd door hen te dreigen met: ‘Bulleback zal u op eeten’. De bijbel is dan ook geen bron van kennis van God, maar - en dat is een verschil met Spinoza - de enige betrouwbare bron voor godskennis is het ‘eigen geweten’. Cuffelers voorbeeld laat zien hoe Spinoza een inspiatie bron was voor het vrije denken en deze dag bewijst hoe hij dat ook voor ons nog steeds is.

Net als Spinoza, meent Cuffeler dat onze kennis begint met de ervaring, die Spinoza de eerste kennis soort noemt of de verbeelding, want we vormen een - vaak onnauwkeurig - beeld van de werkelijkheid. De waarneming is het resultaat van de werking van ons lichaam dat aan prikkels onderworpen is. Deze stimuleren onze zintuigen, zenuwen en hersenen tot een activiteit die in ons bewustzijn een voorstelling doet ontstaan. Cuffeler noemt deze met een woord uit de aristotelische traditie *phantasma* ('zintuiglijk kenbeeld'). Dit is de basis van onze ideeën en begrippen. Op een bepaalde wijze is daarom de lichamelijke activiteit de *conditio sine qua non* van het bewustzijn. De voorstelling van pijn bijvoorbeeld kan niet ontstaan zonder bepaalde bewegingen in het lichaam die ons een onaangenaam gevoel geven. Uit deze *phantasmata* ontstaan volgens Cuffeler de ideeën. Als bijvoorbeeld aan de deur van ons huis wordt geklopt, wekt het geluid ten eerste onze aandacht. Wanneer wij vervolgens door de tralies van de ramen kijken, zien wij een mens, om ten slotte, als wij de deur geopend hebben en de bezoeker zijn hoofddoek heeft afgedaan, de idee van Hans of Piet te verkrijgen.

De idee definieert Cuffeler als een afgebakende voorstelling. Deze mechanistische verklaring van het ontstaan van onze kennis acht Cuffeler het doeltreffendste middel om eens en voor altijd het ingeroeste waandenkbeeld over de vrije wil uit de geesten van de mensen te doen verdwijnen. Net als voor Spinoza is een wil die vanuit het niets tot een keuze kan komen in zijn ogen een fictie. De geest is immers slechts een onderdeel van de natuur. In ons ontstaan telkens nieuwe voorstellingen en ideeën terwijl oude voortdurend te gronde gaan. Net als alles in de natuur zijn zij dus voortgebracht door oorzaken en deze oorzaken zijn op hun beurt te beschouwen als gevolgen van nog eerdere oorzaken. Niets in de wereld is zonder oorzaak, maar alles is opgenomen in een oneindige causale keten. Dit is de orde en het verband van de dingen, die volgens de beroemde stelling 7 van *Ethica* 2 correspondeert met de orde en het verband van de ideeën. Toch is Cuffeler geen empirist, want de *inhoud* van onze denkbeelden is niet tot de waarneming te herleiden. Een idee is niet te vergelijken met de afdruk die een zegel in de was achterlaat, of zoals Spinoza zegt: ‘levenloze beschrijvingen van een paneel’, die ‘in ons worden gevormd op grond van de botsing van lichamen’.

De praktische wijsbegeerte is volgens Cuffeler, net als voor Spinoza, de *wetenschap* van het handelen. Zij berust volgens de Haagse denker op *twee* gegevens. Ten eerste kan de wil en onze begeerten voortkomen uit ‘het verlangen naar ons zelfbehoud’. Van dit verlangen zijn we ons bewust in de vorm van de wil om te leven en als een angst voor de dood. Dit eerste principe is te vergelijken met Spinoza’s *conatus* (‘innerlijke drang’).

Er is echter volgens een tweede fundamenteel beginsel dat ons gedrag bepaalt namelijk het streven *goed* en *aangenaam* te leven. Op dit verlangen is de maatschappij gebaseerd, want gezien de zwakte van ons lichaam is een leven als solitair individu ellendig en kort. De mens streeft er koste wat kost naar zo’n bestaan te vermijden. Aangezien wie een doel wil ook de middelen wil, gaan de belangen van de staatsgemeenschap dus boven die van het individu.

Als de vorst en zijn dienaren ons bestraffen om zo de orde in de samenleving te bewaren, vervalt het recht op zelfbehoud. Cuffeler maakt hier een onderscheid tussen de mens en de burger. Laat het heil van het volk de hoogste wet zijn, citeert Cuffeler het aloude grondbeginsel van het Romeinse recht. Alleen in uitzonderlijke omstandigheden zal ons handelen uitsluitend door het eerste beginsel worden bepaald. Beide Haagse filosofen gaan bij hun ideeën over het menselijk handelen dus uit van de menselijke psychologie.

De staat komt volgens Cuffeler dus voort uit een natuurlijk verlangen en is niet het resultaat van een verdrag tussen individuen dat aan de natuurtoestand een einde maakt, of gebaseerd op een goddelijk gebod. Cuffeler net als Spinoza verwerpt de overtuiging van Hobbes dat de mens van nature in een toestand van een oorlog van allen tegen allen leeft, waar slechts een sociaal contract een einde aan kon maken. Cuffeler leerde van Spinoza de politiek niet vanuit een theologisch of speculatief oogpunt te benaderen maar de centrale vragen van samenleven, namelijk van vrede en recht langs empirische en pragmatische weg te antwoorden.